

POVEZANOST IZMEĐU NEKIH DIMENZIJA VLASTITE KOMPETENCIJE I TRAJNOG STRESA NISKOG INTENZITETA KOD RODITELJA DJECE USPORENOG KOGNITIVNOG RAZVOJA

REA FULGOSI · MASNJAK · ANDREA GUSTOVIĆ · ERCEGOVAC · LJILJANA IGRIC

primljeno: lipanj '98.
prihvaćeno: rujan '98.

Izvorni znanstveni članak
UDK: 159.97:376.4

Cilj ovoga istraživanja bio je usporediti dvije grupe roditelja od kojih se jedna grupa sastoji od roditelja djece s lakom mentalnom retardacijom a druga od roditelja djece bez teškoća u intelektualnom funkcioniranju. Usporedba je napravljena obzirom na njihovu percepciju vlastite kompetencije za ulogu roditelja, samopoštovanje, lokus kontrole i socijalnu anksioznost. Cilj istraživanja bio je i usporediti grupu djece bez teškoća u intelektualnom funkcioniranju s grupom djece s lakom mentalnom retardacijom, uzimajući u obzir pojavu hiperaktivnosti i agresivnosti.

Istraživanje je provedeno na dva uzorka ispitanika. Prvi uzorak uključivao je roditelje djece bez teškoća u razvoju (N= 186), a drugi se uzorak sastojao od roditelja djece s lakom mentalnom retardacijom (N= 86).

Dvije grupe djece pohađale su niže razrede osnovne škole (grupa djece s usporenim kognitivnim razvojem bila je integrirana u redovnu školu i nastava se provodila prema skraćenom individualiziranom nastavnom planu i programu). Za usporedbu dviju grupa roditelja koristila se Likertova skala za samoprocjenu, kroz pet stupnjeva. Ponašanje djece su ocjenjivali roditelji i učitelji na skali procjene od tri stupnja i 15 čestica kojima se opisuju najčešće teškoće u ponašanju djece školske dobi.

Podaci su obrađeni diskriminativnom analizom i analizom varijance.

Među roditeljima obiju grupa pronađena je značajna razlika, u percepciji vlastite kompetencije za ulogu roditelja, samopoštovanju, lokusu kontrole i socijalnoj anksioznosti.

Roditelji djece bez teškoća u intelektualnom funkcioniranju izrazili su internalnu orijentaciju i procijenili boljom vlastitu kompetenciju za roditeljsku ulogu. Isto tako, njihovo samopoštovanje bilo je više, dok je njihova socijalna anksioznost bila niža u odnosu na grupu roditelja djece sa usporenim kognitivnim razvojem.

Učitelji i roditelji su procijenili da se agresivnost i hiperaktivnost rjeđe pojavljuju kod djece bez teškoća u intelektualnom funkcioniranju.

Trajni stres niskog intenziteta kod roditelja djece sa usporenim kognitivnim razvojem uzrokuje nižu razinu percepcije vlastite kompetencije za roditeljsku ulogu, pojačanu eksternalnu orijentaciju u interpretaciji uzroka i posljedica ponašanja, nižu razinu samopoštovanja i pojačanu socijalnu anksioznost. Ove značajke utječu i pod utjecajem su djetetovog neprilagođenog ponašanja koje je značajno učestalije kod djece sa usporenim kognitivnim razvojem.

Ključne riječi: Trajni stres niskog intenziteta kod roditelja, Percipirana kompetencija za ulogu roditelja, Lokus kontrole, Samopoštovanje, Socijalna anksioznost, Agresivnost i hiperaktivnost djece s usporenim kognitivnim razvojem

UVOD

Kognitivni aspekt ljudskog funkcioniranja sastoji se od različitih procesa kao što su: učenje, pamćenje, percepcija itd. Ne samo način na koji osjećamo, već i način na koji mislimo o sebi određuje naš stupanj prilagodbe vanjskom svijetu.

Kognitivna interpretacija našeg Ja, naše sposobnosti i dostignuća imaju važnu ulogu

u određivanju načina našeg života i vlastite percepcije. Način na koji percipiramo sami

Dr. sc. Rea Fulgosi-Manjak docent je, a dr. sc. Lj. Igrić redovni profesor na Odsjeku za mentalnu retardaciju, Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta. Andrea Gustović-Ercegovac načelnica je odsjeka za srednju, istočnu i jugoistočnu Evropu pri Ministarstvu Vanjskih poslova RH.

¹ Ovaj rad je predstavljen na X svjetskom kongresu: "International Association for the Scientific Study of Intellectual disabilities", 8.- 13. 7. 1996, Helsinki, Finska

sebe u velikoj mjeri određuje ne samo odnos prema nama samima već i veze s drugim ljudima. Nije važno samo postojanje naših vlastitih sposobnosti nego i način na koji ih mi sami vrednujemo.

Samopercepcija se sastoji od zapažanja i procjene samog sebe a dio je koncepta zvanog "self concept" (Bezinović, 1988.). Iako su prva istraživanja self-concept-a počela u prošlom stoljeću radom Williama Jamesa, prava renesansa u istraživanju svojega Ja dogodila se s "kognitivnom revolucijom" koja je stavila unutrašnje procese u središte istraživanja. Ti procesi su kognitivni i afektivni i usko su povezani sa motivacijom i ponašanjem.

Rezultat ovakvih istraživanja jest činjenica da su različiti načini samopercepcije u uzročno-posljedičnoj vezi sa pojedinim ponašanjem. Potvrde ovih rezultata sadržane su u brojnim istraživanjima na polju socijalne psihologije i psihologije ličnosti, naročito u istraživanjima koja se odnose na koncept "samopoštovanja" ("self-esteem" - Baumeister i Tice, 1985; Jones, 1973), koncept "samosvijesti" ("self-awareness" - Carver i Scheier, 1981; Duval i Wicklund, 1972), koncept "samopredstavljanja" ("self-presentation" - Baumeister, 1986; Schenkel, 1980), koncept "vlastitog sustava" ("self-scheme" - Markus, 1977; Markus and Smith, 1981), koncept "samokontrole" ("self-monitoring" - Snyder, 1974) i "pojam o sebi" ("self-koncept" - Epstein, 1973; Gergen, 1981). Ovi i drugi radovi pokazuju da su istraživanja svojega Ja temeljna područja interesa u današnjoj socijalnoj i psihologiji ličnosti.

Pokušaji objašnjavanja procesa samokontrole, samoprocjene, samoobjašnjenja ili samopredstavljanja, ističu jednu dimenziju te se čini da je dimenzija percepcije vlastite kompetencije ta koja leži u osnovi tih procesa. Jedan od temeljnih aspekata ovih procesa je "percepcija vlastite kompetencije" koja, u velikoj mjeri, određuje naše ponašanje uključujući i percepciju vlastitih vještina, sposobnosti, znanja... itd. Osjećaj kompetencije vodi osjećaju snage i ustrajnosti, dok osjećaj nekompetencije vodi

osjećaju bespomoćnosti, tjeskobe, samo-okrivljavanja itd.

Ako je ta percepcija iskrivljena onda osoba vidi sebe na drugačiji način nego što je to u stvarnosti. Zbog toga percepcija vlastite kompetencije ima ključnu ulogu u strukturi složenog self-koncepta.

Potrebno je razvijati kompetenciju u čovjeku kako bi se mogao uspješno prilagoditi okolini, što će onda doprinjeti razvoju njegove vlastite autonomije, neovisnosti i relativne slobode u odnosu na vanjski svijet. Svi ovi faktori, djelujući istovremeno, utječu na opću razinu adaptacije na okolinu.

Razvijanje stvarne kompetencije ovisi o brojnim, različitim razvojnim okolnostima kao i o određenim sposobnostima i interesima. Osjećaj kompetentnosti u pravilu je povezan s osjećajem osobnog zadovoljstva, ako se uzme u obzir da je kompetentnost od ključne važnosti za život pojedinca. To može biti posljedica ispunjavanja osobnih motiva za postizanje kompetencije. Nesposobnost ispunjavanja ovog motiva kroz duži period može dovesti do trajnog osjećaja nekompetencije i bespomoćnosti. To, naravno, može negativno utjecati na samopoštovanje, opću razinu adaptacije kao i na ponašanje. Iako je, stvarna, objektivna kompetencija od ključne važnosti za dobru adaptiranost, ona nije dovoljna. Subjektivan osjećaj kompetencije ne smije se zanemariti.

U nekim slučajevima za uspješnu adaptaciju osobna je subjektivna percepcija kompetencije čak i važnija od objektivne kompetencije. Ako osoba osjeća da ne može postići željeni stupanj kompetencije, može se povlačiti ili podcjenjivati samu sebe. Zbog toga je potrebno imati na umu, govoreći o percepciji vlastite kompetencije, da je ona manje-više realna odnosno objektivna.

Postoji veliki broj raznih teorija koje pokušavaju objasniti percepciju vlastite kompetencije no jedina teorija koja tu percepciju smatra središnjom dimenzijom, dakle onom koja regulira ljudsko funkcioniranje jest teorija vlastite efikasnosti ili "Self-efficacy theory" (Bandura, 1977; 1982; 1984; 1986a; 1986b). Prema toj teoriji svaka

je promjena ponašanja zasnovana na promjenama osjećaja vlastite efikasnosti. U skladu s tim - percepcija vlastite efikasnosti je bazični mehanizam u objašnjavanju ljudskog funkcioniranja. Iako se pojmovi "efikasnost" i "kompetencija" često mogu upotrebljavati kao sinonimi, postoji određena razlika u njihovom značenju. Dok kompetencija predstavlja potencijal za akciju, efikasnost označava konkretne učinke na način da percepcija efikasnosti uključuje u sebe percepciju kompetentnosti dok percepcija kompetentnosti neophodno ne uključuje percepciju efikasnosti u konkretnim situacijama.

Usprkos ovim semantičkim razlikama, teorija vlastite efikasnosti može se smatrati teorijom percepcije vlastite kompetencije.

Osoba sa višim očekivanjem vlastite kompetencije lakše će usvojiti ona ponašanja za koja vjeruje da će dovesti do željenih učinaka (Bandura, 1977; Locke, i sur., 1984). Takva će osoba biti ustrajna u suočavanju s teškoćama i problemima (Brown i Inouye, 1978; Schunk, 1981), intenzivirati će trud kada se približi dostizanju cilja (Bandura i Cervone, 1983) i razumjet će vlastite pogreške koje joj onemogućavaju uspjeh (Collins, prema Bandura, 1984).

S druge strane, osoba čiji je stupanj percepcije vlastite efikasnosti (kompetencije) niži, ima tendenciju izbjegavanja teških zadataka, ne ulaže dovoljno truda u svoje akcije, lakše odustaje kada naiđe na teškoće, razmišlja o svojoj nesavršenosti tijekom rada i doživljava anksioznost i stres. Stoga će učinci rada tih ljudi biti manji. S obzirom da očekivanje vlastite efikasnosti uzrokuje sve te učinke, postoji velika mogućnost da se mjera očekivane vlastite efikasnosti može koristiti kao dobar prediktor budućeg ponašanja.

Prema Banduri (1977), najbolji način da se istražuje ishodište i funkcija percepcije vlastite efikasnosti je korištenje "mikroanalitičke strategije" (micro-analytic strategy). Prema toj strategiji osobi se pruža više skala kako bi procijenila vlastitu efikasnost odnosno kompetentnost. Brojna istraživanja

pokazuju da postoji nekoliko stupnjeva percepcije vlastite kompetencije. Na najvišoj razini je percipirana globalna kompetencija koja se ne tiče niti jedne određene vještine, znanja ili ponašanja. Ova percepcija je izvor slike o sebi. Središnje mjesto zauzimaju neki specifični aspekti kompetencije kao što su percepcija vlastitih intelektualnih sposobnosti, kreativnih potencijala, socijalne i fizičke kompetencije. Svaki od ovih aspekata može se dalje podijeliti na veći broj specifičnih manifestacija kompetencije. Na najnižoj je razini percepcija vlastite efikasnosti u konkretnim životnim situacijama kada se od osobe zahtijeva da provede pojedine akcije.

Uzevši u obzir da ove razine predstavljaju integrativni sustav, pretpostavke o dualističnom karakteru vlastite percipirane kompetencije, koje proizlaze iz Bandurine konceptualizacije, mogu se promatrati kao pogrešne.

Iako globalna percepcija vlastite kompetencije (Bezinović, 1988) ne može direktno utjecati na ponašanje u konkretnim situacijama, može se pretpostaviti da je kompetencija percipirana u različitim situacijama bar djelomično bazirana na globalnoj percepciji vlastite kompetencije koja je stabilnija crta ličnosti.

Zadovoljavanje emocionalnog razvoja djeteta u većoj mjeri ovisi o roditeljskim stavovima i ponašanju nego o djetetovim razvojnim poteškoćama. Isto tako dobra adaptacija i iskorištavanje djetetovih potencijala ovisi o situaciji u kući. Na razvoj djeteta poticajno će djelovati staloznost roditelja, atmosfera u kući koja je pozitivna i puna povjerenja.

S druge strane ako su stavovi roditelja, vezano za postignuća njihova djeteta, ambivalentni, ako je prisutan osjećaj bespomoćnosti u zahtjevnim situacijama, strahovi, anksioznost, nezadovoljstvo roditelja, sve će se to odražavati na dijete, osobito ako ono ima teškoća u razvoju.

Adaptacija na različite situacije nije jednosmjernan proces, to je interakcija između vlastitoga ja i okoline. Kada se

roditelj osjeća kompetentnim odnosno zadovoljnim u tom procesu, ta će se inicijalna vlastita kompetencija odraziti na dijete, i obrnuto. Zadovoljni roditelji percipirati će svoje dijete kao manje problematično i s manje problema u ponašanju u odnosu na roditelje koji nisu toliko sigurni u obavljanje svoje roditeljske uloge. To će biti temelj na kojem će dijete dalje izgrađivati svoju vlastitu percepciju (Kravetz, Katz & Katz, 1990).

U situaciji kada dijete ne napreduje jednako kao i druga djeca, kada ono ima teškoće u školi i još dodatnih problema, kod roditelja se stvara konstantan stres niskog intenziteta, koji može dovesti do većih ili manjih kriza. Ipak, pretpostavlja se, da roditelji tijekom razvoja svojega djeteta, razvijaju različite načine suočavanja sa situacijama i privikavanja na njih.

Vjeruje se da je potrebno uložiti veću snagu i energiju za suočavanje sa kroničnim stresom nego s akutnim stresom. Zbog toga su crte ličnosti jako važne za suočavanje sa pojedinim situacijama, naročito u percepciji vlastite kompetencije u određenoj ulozi ili situaciji.

Usporeni kognitivni razvoj djeteta utječe na roditelje, kroz tri faze života:

- a) prilikom rođenja ili kratko nakon rođenja kada se primjećuju rizični faktori za normalan razvoj;
- b) za vrijeme školovanja kada se treba suočiti sa sporijim tempom razvoja djeteta i
- c) u situaciji planiranja profesionalnog razvoja djeteta.

Sve su to situacije u kojima se roditelji ponovno moraju suočiti s ograničenjima svog djeteta i pritom obično osjećaju krivicu (Challela, 1981). Prema tumačenju načina svladavanja stresa (Folkman, Schaffer, Lazarus, 1979), svaka se situacija može percipirati kao:

- irelevantna
- pozitivna/ugodna ili
- negativna/stresna/opterećavajuća

Ako je situacija percipirana kao stresna, procjenjivati će se prema stupnju nesi-

gurnosti, opasnosti ili prema konfliktu koji postoji u toj situaciji, ali isto tako i prema tome razini bespomoćnosti koju ta situacija uzrokuje (Bezinović, 1981). Kako će roditelji percipirati usporeni kognitivni razvoj i teškoće u ponašanju svojega djeteta ovisi, u velikoj mjeri, o njihovom "self-konceptu" i percepciji vlastitih sposobnosti.

METODE RADA

Uzorak ispitanika

Uzorak ispitanika sastoji se od dvije grupe roditelja. Prvu grupu čine roditelji djece bez teškoća u razvoju (N1 = 68), dok su u drugoj grupi obuhvaćeni roditelji djece s teškoćama u učenju i sniženim stupnjem intelektualnog funkcioniranja (N2 = 186).

Djeca roditelja druge grupe integrirana su u redovne osnovne škole i obrazuju se po skraćenom i individualiziranom nastavnom planu i programu. Prema stupnju inteligencije radi se o graničnim slučajevima i lakoj mentalnoj retardaciji. Pedeset i osam posto ispitanika je muškog, a 42% ispitanika jest ženskog spola, kronološke dobi od 7-11 godina. S obzirom na mjesto stanovanja djeca su iz prigradskih područja grada Zagreba.

Eksperimentalna skupina roditelja sastoji se od 75% majki i 25% očeva. Prema stupnju obrazovanja, 41% roditelja ima osnovnoškolsko obrazovanje, 44% je srednjoškolski obrazovano, dok svega 8% ima visokoškolsku naobrazbu.

Djeca roditelja kontrolne grupe imaju normalan intelektualni i razvojni status. Od ukupnog broja djece, 46.7% su dječaci, a 53.3% su djevojčice. Njihova kronološka dob kreće se u rasponu od 7-11 godina. Prema mjestu stanovanja ova djeca također dolaze iz prigradskih područja Zagreba. 78% roditelja ove grupe sačinjavaju majke, dok 22% sačinjavaju očevi.

Mjerni instrumenti

Samoprocjena roditelja

U svrhu prikupljanja podataka o percepciji vlastite kompetencije za ulogu roditelja, u

obje grupe roditelja primjenjena su četiri dijagnostička instrumenta. Sve četiri skale konstruirane su prema općoj strategiji izrade dijagnostičkih instrumenata koji se koriste za utvrđivanje različitih aspekata self-koncepta. U tu svrhu koriste se homogene, kratke, pouzdane i jednodimenzionalne skale. Na taj se način poštivao osnovni zahtjev teorije mjerenja, prema kojem bi dijagnostički instrument trebao mjeriti samo jednu zajedničku karakteristiku (Hattie, 1984).

KR- skala (Gustović-Ercegovac, 1992), namijenjena je mjerenju percipirane kompetencije za ulogu roditelja. Ova skala Likertovog tipa sadrži 20 čestica, a ukupni se rezultat može kretati od 0 - 100.

Visoki rezultati na ovoj skali ukazuju da osoba vjeruje u to da je dobar roditelj i da za tu ulogu ima znanje, kapacitete i vještine. Takve osobe vjeruju da imaju dobar odnos sa svojom djecom i da im pružaju dobar odgoj.

Niski rezultat na ovoj skali znači da osoba nije sigurna u odnos sa svojim djetetom te da nije sigurna što je dobro, a što loše za njezino dijete. Ova se osoba ne osjeća spremnom za ulogu roditelja i misli da na dijete više utječe okolina nego roditelj. Općenito govoreći, takvi roditelji sumnjaju u vlastite roditeljske potencijale. I visoki i niski rezultati na skali mogu biti manje ili više realistični.

Rosenbergova RSS -skala mjeri samopoštovanje. Skala je također Likertovog tipa, a sadrži 10 čestica, prevedena je i adaptirana za hrvatski jezik (Bezinović, 1988). Rezultati se mogu kretati od 0-40, te najviši rezultat odražava najvišu razinu samopoštovanja.

SE-skala namijenjena je mjerenju lokusa kontrole (Bezinović, 1988). I ova skala procjene jest Likertovog tipa, sadrži 10 čestica, a konstruirana je na osnovi Rotterove skale i teorije lokusa kontrole. Rezultati se mogu kretati od 0-40.

Analiza čestica skale pokazala je da visoki rezultati odražavaju fatalističku orijentaciju,

prema kojoj su događaji determinirani vjerom, sudbinom, srećom i slučajnošću. Drugim riječima, time je determinirano i ponašanje. Ova skala može se nazvati eksternalnom skalom, budući da sve čestice odražavaju eksternalnu orijentaciju.

X-2 skala, (Leary, 1983; adaptirao Bezinović, 1988) mjeri strah od negativne evaluacije. Ova skala Likertovog tipa sastoji se od 20 itema, minimalni rezultat je 0, a maksimalni je 48. Najveći rezultat odražava najveći strah od negativne evaluacije kao mjere socijalne anksioznosti.

Ponašanje djece

Roditelji i učitelji procijenjivali su ponašanje djece s obzirom na hiperaktivnost i agresivnost. Izvršili su procjenu na 3 stupnja skale procjene koji su se sastojali od 15 čestica koje opisuju teškoće ponašanja koje obično nalazimo kod školske djece, uzimajući u obzir učestalost ovakvih ponašanja.

Način prikupljanja podataka

Na kraju školske godine, članovi istraživačkog tima zamolili su roditelje i nastavnike da procijene ponašanje djece s obzirom na njihovu hiperaktivnost i agresivnost. Roditelji su, osim toga, bili zamoljeni da ispune 4 skale procjene.

Metode obrade podataka

Statistička analiza podataka izvršena je na osobnom računaru 486.

U svrhu određivanja razlika percepcije vlastite kompetencije za ulogu roditelja između dviju grupa roditelja, pored izračunavanja osnovnih statističkih parametara - aritmetičkih sredina i standardnih devijacija te univarijantne analize varijance, podaci su obrađeni i robustnom diskriminativnom analizom. Procjene ponašanja djece koje su izvršili roditelji i učitelji, analizirane su na isti način.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA KR-skala

Tablica 1: Razlike u samoprocjeni između dvije grupe roditelja na česticama KR-skale

čest.	M _{G1}	M _{G2}	SD _{G1}	SD _{G2}	F	df	sign.
1.	3.1613	.7059	1.2425	.8755	299.422	1	.0000
2.	2.9247	2.8235	1.3618	1.4240	.263	1	.6076
3.	2.8871	2.7647	1.3493	1.4050	.662	1	.4221
4.	2.9624	.6912	1.2154	1.0468	217.298	1	.0000
5.	2.7312	2.3382	1.4453	1.3570	12.300	1	.0008
6.	2.1237	2.2059	1.3563	1.3673	.024	1	.6229
7.	2.3387	2.4559	1.3867	1.4393	.971	1	.3268
8.	2.9570	.8529	1.2479	.8448	238.040	1	.0000
9.	2.7849	2.6324	1.3548	1.3602	1.159	1	.2823
10.	2.7043	2.4559	1.3849	1.5852	2.263	1	.1297
11.	2.1398	2.1765	1.1602	1.0282	15.188	1	.0003
12.	2.4409	2.2353	1.3597	1.2847	8.853	1	.0035
13.	3.0860	.7500	1.1746	1.0897	220.662	1	.0000
14.	3.1452	2.8824	1.3422	1.5101	4.141	1	.0403
15.	2.6344	2.6176	1.2682	1.8850	8.622	1	.0039
16.	1.0645	.6765	1.3264	1.0494	33.261	1	.0000
17.	2.3548	2.1029	1.3690	1.2735	11.284	1	.0013
18.	1.8387	1.7353	1.3099	1.2201	72.180	1	.0000
19.	2.7581	1.2059	1.1734	1.2668	72.180	1	.0000
20.	2.3548	2.2941	1.4229	1.4457	4.197	1	.0390

Legenda:

MG1 i MG2: prosječne procjene za grupu 1 i grupu 2;

SDG1 i SDG2: standardne devijacije za grupu 1 i grupu 2;

F: F-omjer; df: stupnjevi slobode; sign.: razina značajnosti;

Izvori podataka: Procjene roditelja itema KR-skale;

Veličina uzorka:

grupa 1: N1= 186; roditelji djece bez razvojnih teškoća i/ili bez usporenog kognitivnog razvoja;

grupa 2: N2= 68; roditelji djece usporenog kognitivnog razvoja i/ili sa razvojnim teškoćama;

Metoda: analiza varijance

Rezultati univarijatne analize varijance ukazuje na statistički značajne razlike u procjenama dviju grupa roditelja za čestice KR-skale (vidi tablicu 1).

U tablici 1 prikazane su aritmetičke sredine i standardne devijacije, F omjeri i P vrijednosti za 20 čestica KR-skale. Prilikom ispitivanja razlika između grupa kao što se može vidjeti u tablici 1, 14 od 20 varijabli prediktora ima statističku značajnost, $p < 0.001$ i $p < 0.05$.

Razlike su pronađene na česticama 1, 4, 5, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, i 20.

U svakom od ovih slučajeva razlike su bile u korist roditelja djece bez teškoća u razvoju.

To znači da se grupa roditelja djece normalnog razvoja značajno češće osjeća kompetentnima za roditeljsku ulogu i ponašanje roditelja.

Tablica 6: Analiza varijance za prvu diskriminativnu funkciju, na KR-skali, RSS-skali, SE-skali i X-2 skali

Var.	C_{G1}	C_{G2}	SD_{G1}	SD_{G2}	F	df	sign.
1.	.4567	-1.2492	2.3438	1.7923	64.955	1	.0000
2.	-.0730	.1997	3.0268	.9145	99.611	1	.0000
3.	-.5845	1.5987	2.6626	1.5642	107.800	1	.0000
4.	-.8879	2.4286	2.6342	1.3168	197.341	1	.0000

Legenda:

$CG1$ i $CG2$: centriodi za grupu 1 i grupu 2;

$SDG1$ i $SDG2$: standardne devijacije za grupu 1 i grupu 2;

F: F-omjer; df: stupnjevi slobode; sign.: razina značajnosti

Izvor podataka: Procjene roditelja;

Veličina uzorka:

grupa 1: $N1=186$; roditelji djece bez teškoća u razvoju i/ili bez usporenog kognitivnog razvoja;

grupa 2: $N2=68$; roditelji djece usporenog kognitivnog razvoja i/ili teškoća u razvoju

Metoda: analiza varijance za prvu diskriminativnu funkciju.

U diskriminativnoj analizi naglasak je na zajedničkom, a ne na individualnom analiziranju varijabli. Na osnovi 12 varijabli prediktora, izračunata je jedna diskriminativna funkcija sa F omjerom od 64.955, $p < 0.001$ (tablica 6). Ispitivanje kanoničke diskriminativne funkcije evaluirane na aritmetičkim

sredinama grupe, ili centroidima grupe, pokazuje da ova diskriminativna funkcija razlikuje visoku samopercepciju kompetencije za ulogu roditelja eksperimentalne grupe (centroid = 46), od niske samopercepcije kompetencije za ulogu roditelja kontrolne grupe (centroid = -1.25).

RSS-skala

Tablica 2.: Razlike u samoprocjeni dvije grupe roditelja za iteme RSS-skale

čest.	M_{G1}	M_{G2}	SD_{G1}	SD_{G2}	F	df	sign.
1.	1.6290	1.1471	1.9168	.8272	86.918	1	.0000
2.	1.3871	2.1029	1.9206	1.3947	46.396	1	.0000
3.	1.6452	2.1765	2.0168	1.2120	61.228	1	.0000
4.	1.8441	2.8971	2.0874	1.1775	80.942	1	.0000
5.	1.8602	.7206	2.1507	1.1612	87.043	1	.0000
6.	1.6828	2.5588	2.0795	1.2763	67.002	1	.0000
7.	1.9570	.6029	2.1448	.8426	121.356	1	.0000
8.	1.8763	.9853	2.0585	.9624	91.621	1	.0000
9.	2.0323	3.2500	2.1724	1.1424	92.027	1	.0000
10.	2.0269	.06471	2.1861	1.0112	109.659	1	.0000

Legenda:

$MG1$ i $MG2$: prosječne procjene za grupu 1 i grupu 2, za iteme RSS-skale; $SDG1$ i $SDG2$: Standardne devijacije za grupu 1 i grupu 2; F: F-omjer;; df: stupnjevu slobode; Sign.: razina značajnosti;

Izvori podataka:

Procjene roditelja za iteme RSS-skale;

Veličina uzorka:

grupa 1: $N1=186$; roditelji djece bez teškoća u razvoju i/ili bez usporenog kognitivnog razvoja;

grupa 2: $N2=68$; roditelji djece usporenog kognitivnog razvoja i/ili s teškoćama u razvoju;

Metoda: analiza variance.

U tablici 2 prikazane su aritmetičke sredine i standardne devijacije, F omjeri i p vrijednosti za 10 čestica RSS-skale. Rezultati univarijantne analize varijance ukazuju na

statistički značajnu razliku između procjena dviju grupa roditelja na skali koja mjeri samopoštovanje, $p < 0.001$ na svim česticama skale.

Razlike su u korist grupe roditelja djece bez teškoća u razvoju, što znači da su ovi roditelji zadovoljniji sami sobom, njihovo samopoštovanje je više, ponosniji su na ono što rade i smatraju se jednako kompetentnima u odnosu na druge ljude. Ne osjećaju se beskorisno niti bezvrijedno i misle da posjeduju brojne dobre karakteristike. Na

osnovi 10 varijabli prediktora, izračunata je jedna diskriminativna funkcija, sa F omjerom 99.611, $p < 0.001$ (tablica 6). Centroidi grupe pokazuju da ova diskriminativna funkcija razlikuje roditelje s niskim (0.20) i one s visokim (-0.07) samopoštovanjem. Roditelji djece bez teškoća u razvoju pokazali su višu razinu samopoštovanja.

SF-skala

Tablica 3.: Razlike u samoprocjeni između dviju grupa roditelja za čestice SE-skale

čest.	M_{G1}	M_{G2}	SD_{G1}	SD_{G2}	F	df	sign.
1.	.9032	2.1471	1.6465	1.3091	62.178	1	.0000
2.	.7742	1.6765	1.6040	1.3874	35.889	1	.0000
3.	.5000	1.4412	1.3922	1.2530	38.380	1	.0000
4.	.4301	1.3382	1.3432	1.3570	22.239	1	.0000
5.	1.0591	2.5294	1.7876	1.4087	69.877	1	.0000
6.	.8280	1.8529	1.6983	1.4170	43.363	1	.0000
7.	.9140	2.2353	1.6954	1.4962	49.482	1	.0000
8.	.7312	1.8529	1.5667	1.3533	47.218	1	.0000
9.	.7204	1.7794	1.4691	1.1986	55.541	1	.0000
10.	.7742	1.8971	1.5905	1.2384	60.597	1	.0000

Legenda:

$MG1$ i $MG2$: prosječne procjene za grupu 1 i grupu 2 za iteme SE-skale; $SDG1$ i $SDG2$: standardne devijacije za grupu 1 i grupu 2; F: F-omjer; df: stupnjevi slobode; Sign.: razina značajnosti;

Izvor podataka: Procjene roditelja za SE-skalu;

Veličina uzorka:

grupa 1: $N1 = 186$; roditelji djece bez teškoća u razvoju i/ili bez usporenog kognitivnog razvoja;

grupa 2: $N2 = 68$; roditelji djece s usporenim kognitivnim razvojem i/ili sa teškoćama u razvoju;

Metoda: analiza varijance.

Kao što je prikazano u tablici 3, koja pokazuje aritmetičke sredine i standardne devijacije, F omjere i p vrijednosti za 10 itema skale koja mjeri eksternalno-internalnu orijentaciju (ili lokus kontrole). Univarijantna statistička obrada dobijena metodom analize varijance ukazuje na razlike među procjenama dviju grupa roditelja. Sve razlike su na razini statističke značajnosti, $p < 0.001$. Roditelji djece sa teškoćama u razvoju češće događaje iz života pripisuju vanjskim uzrocima kao što su to sudbina, sreća, vjera, slučajnost i slično. Zbog toga je centroid za grupu roditelja djece bez teškoća u razvoju - 0.5845, dok je centroid za grupu roditelja djece bez teškoća u razvoju 1.5987. Na bazu centroida bila je uračunata samo jedna

funkcija sa F omjerom 107.800 i $p < 0.001$ (tablica 6).

U tablici 4 prikazane su aritmetičke sredine, standardne devijacije, F omjeri i p vrijednosti za 20 čestica skale za mjerenje socijalne anksioznosti. Rezultati su ponovno pokazali značajne razlike među dvjema grupama roditelja u korist roditelja djece bez teškoća u razvoju. Centroid za grupu roditelja čija djeca nemaju teškoće u razvoju je - 0.8879, dok je centroid za grupu roditelja čija djeca imaju teškoća u razvoju 2.4286. Diskriminativna funkcija koja je bila uračunata u bazu centroida i F omjera je 197.341 uz $p < 0.001$. Takvi rezultati ponovno ukazuju na nižu poziciju grupe roditelja čija djeca imaju teškoće u razvoju, u ovom slučaju oni

X-2- skala

Tablica 4.: Razlike u samoprocjeni između dviju grupa roditelja za iteme X-2 skale.

Item	M _{G1}	M _{G2}	SD _{G1}	SD _{G2}	F	df	sign.
1.	1.7527	2.0882	.7428	.6803	22.312	1	.0000
2.	1.9946	2.9265	.7369	.7537	75.865	1	.0000
3.	1.5860	3.2794	.8523	.9369	167.224	1	.0000
4.	1.6075	3.1912	.8176	.6699	246.790	1	.0000
5.	1.9086	3.0294	.8278	.7270	118.839	1	.0000
6.	2.4677	2.6765	.91673	.8303	15.420	1	.0000
7.	2.2742	2.3529	.9417	.8183	17.827	1	.0000
8.	1.8979	2.8971	.8892	.7304	98.618	1	.0000
9.	1.9140	3.2353	.9578	.7881	136.205	1	.0000
10.	1.9731	2.3971	.9125	.7885	30.297	1	.0000
11.	2.1774	2.6765	.9536	.9305	17.794	1	.0000
12.	1.9462	2.9706	.8782	.8220	80.713	1	.0000
13.	2.0591	2.1029	.9168	.8426	11.022	1	.0000
14.	2.6183	2.1029	.9780	.8426	34.191	1	.0000
15.	1.9140	2.8088	.8939	.7907	71.117	1	.0000
16.	2.0645	2.3824	.9135	.7675	28.303	1	.0000
17.	1.9140	3.0588	.9293	.9375	74.583	1	.0000
18.	2.0860	2.7353	.9800	.9174	31.944	1	.0000
19.	1.8011	2.0441	.9148	.8649	11.277	1	.0013
20.	1.9140	3.2647	1.0017	.9795	95.847	1	.0000

Legenda:

MG1 i MG2: Prosječne procjene za grupu 1 i grupu 2 za iteme X-2 skale; SDG1 i SDG2: Standardne devijacije za grupu 1 i grupu 2; F: F-omjer; df: stupnjevi slobode; Sign.: razina značajnosti;

Izvori podataka: Procjene roditelja za iteme X-2 skale;

Veličina uzorka:

grupa 1: N1 = 186; roditelji djece bez teškoća u razvoju i/ili usporenog kognitivnog razvoja;

grupa 2.: N2= 68; roditelji djece s usporenim razvojem i/ili teškoćama u razvoju;

Metoda: analiza varijance.

Tablica 5: Razlike u procjenama dviju grupa roditelja za KR- skalu, RSS- skalu, SE- skalu i X-2 skalu

Var.	M _{G1}	M _{G2}	SD _{G1}	SD _{G2}	F	df	sign.
1.	51.2957	38.9118	14.0760	10.4723	84.206	1	.0000
2.	20.5591	17.2206	15.3644	5.4445	96.472	1	.0000
3.	10.3226	18.7647	10.4693	8.1261	70.411	1	.0000
4.	39.9140	54.0882	10.8872	6.1014	190.306	1	.0000

Legenda

MG1 i MG2: ukupni prosječni rezultat samoprocjene roditelja za grupu 1 i grupu 2; SDG1 i SDG2: standardna devijacije za grupu 1 i grupu 2; F: F-omjer; df: stupnjevi slobode; Sign.: razina značajnosti

Var.1.: KR-skala; Var.2.: RSS skala; Var.3.: SE skala; Var.4.: X-2 skala

Izvori podataka: Samoprocjena roditelja;

Veličina uzorka:

grupa 1: N1 = 186; roditelji djece bez teškoća u razvoju i/ili bez usporenog kognitivnog razvoja;

grupa 2.: N2= 68; roditelji djece usporenog kognitivnog razvoja i/ili s teškoćama u razvoju;

Metoda: diskriminativna analiza.

pokazuju veću socijalnu anksioznost ovih roditelja.

Kao što je vidljivo iz tablice 5, s obzirom na ukupni rezultat, dvije se skupine roditelja razlikuju ($p < 0.001$) u rezultatima na

četirima skalama. Ovaj rezultat ponovno potvrđuje razliku u nekim dimenzijama percepcije vlastite kompetencije koja je uzrokovana stalnim stresom niskog inten-

Tablica 7: Procjene roditelja i učitelja za hiperaktivnost i agresivnost dviju grupa djece

Var.	M _{G1}	M _{G2}	SD _{G1}	SD _{G2}	F	df	sign.
1.	.9516	4.8382	2.2749	2.2003	154.514	1	.0000
2.	.5591	3.1176	2.0397	2.6264	30.625	1	.0000
3.	2.1720	8.2941	4.0285	4.5376	88.057	1	.0000
4.	.1290	2.9706	2.0306	3.4341	50.523	1	.0000
5.	.0645	1.6471	1.7058	2.8116	101.333	1	.0000
6.	.7419	5.7206	3.6805	6.2234	68.184	1	.0000

Legenda

MG1 i MG2 : Prosječne procjene grupe 1 i 2 ; SDG1 i SDG2 : Standardne devijacije za procjene grupe 1 i 2. ; F: F-omjer; df: stupnjevi slobode; Sign.: razina značajnosti;

Var.1.: procjene roditelja za hiperaktivnost; Var.2.: procjene roditelja za agresivnost; Var.3.: ukupne procjene roditelja za agresivnost i hiperaktivnost;

Var.4.: procjene učitelja za hiperaktivnost; Var.5.: procjene učitelja za agresivnost; Var.6.: ukupne procjene učitelja za agresivnost i hiperaktivnost;

Izvori podataka: Procjene roditelja i učitelja za hiperaktivnost i agresivnost djece;

Veličina uzorka:

grupa 1.: N1 = 186; djeca bez teškoća u razvoju i/ili bez usporenog kognitivnog razvoja

grupa 2.: N2= 68; djeca usporenog kognitivnog razvoja i/ili s teškoćama u razvoju;

Metoda: analiza varijance

ziteteta kod roditelja djece s teškoćama u razvoju.

Procjene roditelja i učitelja o hiperaktivnosti i agresivnosti kod djece (tablica 7) pokazuju značajnu razliku ($p < 0.001$) između roditelja djece s teškoćama u razvoju i roditelja djece bez teškoća u razvoju. Prema procjeni roditelja i učitelja, ova je razlika u korist djece bez teškoća u razvoju. To znači da ova grupa djece pokazuje značajno manje agresivnog i hiperaktivnog ponašanja s obzirom na uobičajene teškoće u ponašanju djece školske dobi.

RASPRAVA I ZAKLJUČAK

Pretpostavili smo da se veza između nekih dimenzija percipirane kompetencije za ulogu roditelja i trajnog stresa niskog intenziteta kod roditelja djece sa usporenim kognitivnim razvojem, može operacionalizirati pomoću 4 osnovne karakteristike: a) percipirana kompetencija za ulogu

roditelja, b) samopouzdanje, c) lokus kontrole i d) socijalna anksioznost. Za roditelje s visokom razinom percepcije vlastite kompetentnosti za ulogu roditelja, možemo reći da imaju povišenu razinu samopouzdanja, internalizirani lokus kontrole i nisku razinu socijalne anksioznosti. Stvarna kompetentnost čimbenik je koji značajno utječe na razinu samopouzdanja kod pojedinca. Kompetentniji pojedinci imaju osjećaj samopouzdanja češće nego oni koji su nekompetentni. Zbog toga se čini zanimljivim ispitati postojanje razlike između razine samopouzdanja koja je u vezi sa situacijom trajnog stresa niskog intenziteta. Prema dobivenim rezultatima (Bezinović, 1988), percepcija vlastite kompetencije može se smatrati ključnom dimenzijom samopouzdanja kao što je izmjereno na skali. Općenito je poznato da je percepcija vlastite kompetencije u visokoj korelaciji sa zadovoljstvom vlastitim životom. Poštujući činjenicu da samopouzdanje, kao i zadovoljstvo vlastitim

životom, određuje kvalitetu života pojedinca i njegovo opće stanje, percepcija vlastite kompetentnosti od vitalne je važnosti za osobnu prilagodbu. Prema dobivenim rezultatima, roditelji čija djeca imaju različite poteškoće zbog niže razine intelektualnog funkcioniranja i dodatnih oštećenja, neprestano nailaze na situacije u kojima osjećaju bespomoćnost, frustriranost i nekompetentnost. U svakoj novoj situaciji roditelji očekuju nešto od svoje djece. Ta je očekivanja obično potrebno promijeniti i prilagoditi stvarnim životnim uvjetima. Uzimajući u obzir da se radi o djetetu s poteškoćama, ta se očekivanja uglavnom moraju sniziti. Čini se da budućnost ove djece nije blistava. Sve što se događa roditeljima ili njihovoj djeci manje-više jest stresno. Ako su takvi osjećaji dugotrajni, osoba će samu sebe percipirati kao nekompetentnu, nesigurnu, bez povjerenja u vlastite sposobnosti. S obzirom da se suočavaju s neuspjehom u brojnim roditeljskim dužnostima, roditelji s vremenom počinju vjerovati da su zaista nekompetentni, boje se novih situacija i izazova, od kojih je jedan dio i odrastanje djeteta s teškoćama u razvoju. Većina roditelja smatra da je veći broj životnih problema teško riješiti, boje se neuspjeha i općenito govoreći, manje su zadovoljni životom. Ovi roditelji češće traže dodatne upute za odgoj djeteta s teškoćama u razvoju, što ide u prilog činjenici da žele imati aktivniju ulogu u njima nejasnim situacijama. Ne smijemo zanemariti činjenicu da većina ispitanih majki ima niži stupanj obrazovanja. U svakom slučaju, traženje novih informacija jedan je od čestih načina na koji se roditelji suočavaju sa stresom, a to je istovremeno način na koji se pripremaju za anticipirajući konflikt i stresnu situaciju. Na ovaj način osoba povećava subjektivni osjećaj kontrole.

Daljnje analize pokazuju razlike u odgovorima koji se odnose na osjećaj krivnje i anksioznosti, između roditelja čija se djeca normalno razvijaju i onih koje daju roditelji djece s poteškoćama u razvoju. Osjećaj krivnje i anksioznosti spada u kategoriju razvijenih psiholoških sistema, čija je funkcija pripisivati događaje uzrocima koji leže izvan

nas samih. Pojam lokusa kontrole, koji je objašnjen u Rotterovoj (1966) teoriji socijalnog učenja, pretpostavlja da osoba koja misli da može kontrolirati i određivati događaje u okolini vlastitim ponašanjem ima internalni lokus kontrole. Internalno orijentirane osobe pripisuju rezultate vlastitog ponašanja svojim aktivnostima, sposobnostima, naporima ili nekim drugim osobnim karakteristikama (Rotter, 1975).

Rezultati dobijeni od grupe roditelja djece s teškoćama u razvoju pokazuju značajnu tendenciju k eksternalnoj orijentaciji. Ova orijentacija određuje njihovo vjerovanje da ne mogu kontrolirati događaje iz vlastitog života. Iako su eksternalna orijentacija i percepcija vlastite kompetencije za ulogu roditelja, konceptualno različiti konstrukti, dobiveni rezultati ukazuju na mogući paralelizam između razvoja ovakvih kognitivnih interpretacija.

Roditelji izloženi dugotrajnom stresu niskog intenziteta, osim nižeg samopoštovanja, izražavaju i nižu razinu u percepciji vlastite kompetencije, tendenciju k eksternalnoj orijentaciji i povišenu anksioznost.

Socijalna anksioznost crta je ličnosti koja otežava "normalnu" socijalnu interakciju i na taj način smanjuje efikasnost socijalnog ponašanja. Opća percepcija vlastite kompetencije temelji se na tri izvora informacija:

1. osobno iskustvo u situacijama koje zahtjevaju kompetentno ponašanje;
2. socijalne komparacije;
3. socijalne evaluacije.

Prvi se izvor bazira na osobnom iskustvu ili, točnije rečeno, na interpretaciji osobnih iskustava, u kojima kompetentnost igra ključnu ulogu u određivanju rezultata ponašanja.

Roditelji djece s različitim razvojnim teškoćama u brojnim situacijama u odgoju djece doživljavaju neuspjeh, bez obzira na stvarnu razinu njihove vlastite kompetentnosti za ulogu dobrog roditelja. Na taj način njihove interpretacije vlastite kompetentnosti za ulogu roditelja postaju lošije, odnosno niže. Kada takvi roditelji procjene da prečesto doživljavaju neuspjeh u ulozi

roditelja, lako se može razviti osjećaj nekompetentnosti.

Procjene vlastite kompetentnosti usko su vezane uz druge izvore informacija, koje uključuju socijalne komparacije. Većina ljudi procjenjuje vlastita mišljenja, sposobnosti, emocije itd., uspoređujući se s drugima (Levine, 1983). Uspoređujući se s drugima, roditelji djece s teškoćama u razvoju mogu dobiti samo negativne informacije.

Čini se da roditelji djece bez teškoća češće pronalaze lakše načine rješavanja roditeljskih problema i zahtjevnih odnosa roditelj-dijete. Treći izvor informacija jesu povratne informacije iz socijalnog okruženja. Zbog toga, roditelje, kao i njihovu djecu sa teškoćama u razvoju, okolina negativno evaluira. Dugotrajna posljedica neispunjene potrebe za kompetentnošću i poštovanjem od strane drugih ljudi, može biti nisko samopouzdanje, loša socijalna adaptiranost i socijalna anksioznost. Dobiveni rezultati potvrđuju pretpostavku da su roditelji djece s različitim teškoćama u ponašanju postigli značajno više rezultate na skali socijalne anksioznosti. S obzirom da su uzroci socijalne anksioznosti slični ili identični onima koji uzrokuju negativnu percepciju vlastite kompetencije, prema rezultatima koje je dobio Bezinović (1988), može se zaljučiti da socijalna anksioznost odražava negativno samopouzdanje i negativnu percepciju vlastite kompetencije.

Roditelji nakon nekog vremena počinju izražavati socijalnu anksioznost, koja se javlja zbog utjecaja trajnog stresa niskog intenziteta, uzrokovanog njihovim stalnim neuspjehom u percepciji samih sebe kao kompetentnih roditelja.

Socijalna anksioznost pojačava se osjećajem nepoštovanja od strane drugih ljudi, koji uzrokuje i lošiju socijalnu adaptaciju. Odnosi između niže razine percepcije vlastite kompetencije za ulogu roditelja, niže samopouzdanje, eksternalna orijentacija i viša anksioznost roditelja djece sa usporenim kognitivnim razvojem - sve su to rezultati koji su dobiveni u ovom istraživanju i koje je lako interpretirati. Oni nastaju kao posljedica trajnog stresa niskog intenziteta i dokaz su da kognitivna interpretacija vlastite kompetencije za ulogu roditelja igra značajnu ulogu u općem samopoštovanju. Takva kognitivna interpretacija određuje razinu do koje je osoba zadovoljna sama sa sobom kao i socijalnu prilagođenost, a do neke mjere određuje i ukupnu kvalitetu života.

Terapeutski programi za obitelji čija je svrha podizanje osjećaja kompetentnosti kod roditelja kroz potpun uvid u djetetove sposobnosti i ograničenja, pruža roditeljima djece sa usporenim kognitivnim razvojem mogućnost ponovnog osjećaja kompetencije i kontrole (Heifetz, 1977).

LITERATURA

- Bandura, A. & Cervone, D. (1983). Self-evaluative and self-efficacy mechanisms governing the motivational effects of goal systems. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 1017-1028.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84, 191-215.
- Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanisms in human agency. *American Psychologist*, 37, 122-147.
- Bandura, A. (1984). Recycling misconceptions of perceived self-efficacy. *Cognitive Therapy and Research*, 8, 231-255.
- Bandura, A. (1986a). From thought to action: Mechanisms of personal agency. *New Zealand Journal of Psychology*, 15, 1-17.
- Bandura, A. (1986b). The explanatory and predictive scope of self-efficacy theory. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 4, 359-373.
- Baumeister, R.F. (1986). *Public self and private self*. Springer-Verlag, New York.
- Baumeister, R.F. & Tice, D.M. (1985). Self-esteem and responses to success and failure: Subsequent performance and intrinsic motivation. *Journal of Personality*, 53, 450-467.
- Bezić, I. (1981). Uloga stilova sučeljavanja kod roditelja hendikepirane djece u prilagodbi na terapijski proces, unpublished Masters paper, Faculty of Philosophy, Zagreb.
- Bezinović, P. (1988). Samopercepcija osobne kompetentnosti kao vrednovanje vlastitog JA, unpublished Doctoral dissertation, Faculty of Philosophy, Zagreb.
- Brown, I., Jr. & Inouye, D.K. (1973). Learned helplessness through modelling: the role of perceived similarity in competence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 900-908.
- Carver, C.S. & Scheier, M. (1981). *Attention and self-regulation. A control-theory approach to human behavior*. Springer-Verlag, New York.

- Challela, M.S. (1981). Coping with a mentally retarded child., in Coping with crises and handicap, A. Milunsky (Ed.). Plenum Press, N.Y., London, 1981.
- Duval, S. & Wicklund, R.A. (1972). A theory of objective self-awareness. Academic Press, New York.
- Epstein, S. (1973). The self-concept revisited or a theory of a theory. *Psychologist American*, 28, 405-416.
- Folkman, S., Scahaefer, C., Lazarus, R.S. (1979). Cognitive processes as mediators of stress and coping., in V. Hamilton, D.W. Waburton (Eds.), *Human stress and cognition*, N.Y., John Willey.
- Gergen, K.J. (1981). The concept of self. Holt, Rinehart & Winston, New York.
- Gustović-Ercegovac, A. (1992). Review of the Scale of Perceived Competence for the Parental Role, *Defektologija*, 28, supplement 2, 51-57.
- Hattie, J. (1984) An empirical study of various indices for determining unidimensionality. *Multivariate Behavioral Research*, 19, 49-78.
- Heifetz, L.J. (1977). Behavioral training for parents of retarded children: Alternative formats based on instructional manuals, *Am.J. of Mental Deficiency*, 82, 194-203.
- Jones, S.C. (1973). Self and interpersonal evaluations: Esteem theories versus consistency theories. *Psychological Bulletin*, 79, 185-199.
- Kravetz, S., Katz, S., Katz, S. (1990). A goal directed approach to training parents of children with a developmental disability. *The British J. of Mental Subnormality*, 36, part 1, 70.
- Levine, J.M. (1983). Social comparison and education., in Levine, J.M. & Wang, M.C.(Eds.). *Teacher and student perceptions: implications for learning*. Erlbaum, Hillsdale, N.J.
- Marcus, H. & Smith, J. (1981). The influence of self-schemata on the perception of others., in Carter, N. & Kihlstron, J.(Eds.) *Personality, cognition and social interaction*. Erlbaum, Hillsdale.
- Marcus, H. (1977.) Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 63-78.
- Rotter, J.B. (1966). Generalised expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs, General and Applied*, 80.
- Rotter, J.B. (1975). Some problems and misconceptions related to the construct of internal versus external locus of control of reinforcement, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 43, 56-57.
- Schenkel, B. (1980). Impression management; The self concept, social identity and interpersonal relations. Brooks/Cole, Monterey, Ca. 2
- Schunk, D.H. (1981). Modelling and attribution effects on children's achievement: A self-efficacy analysis. *Journal of Educational Psychology*, 73, 93-105.
- Snyder, M. (1974). Self-monitoring processes. *Advances in Experimental Social Psychology*, 12, 85-128.